

Јован Базић

*Учитељски факултет, Универзитет у Приштини
– Косовска Митровица*

Бојана Секулић

*Учитељски факултет, Универзитет у Приштини
– Косовска Митровица*

ИДЕОЛОШКИ ЦИЉЕВИ И САДРЖАЈИ У ПРОГРАМИМА ЗА ПРВИ ЦИКЛУС ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ*

Сажетак

У овом раду су изложени резултати анализе идеолошких циљева и садржаја, као и њихових међусобних корелација у актуелним наставним програмима за први циклус основног образовања у Републици Србији. Ови програми су донети у процесу друштвено-политичких промена започетих октобра 2000. године, у којима је осим смене владајућих елита и прерасподеле политичке моћи, дошло до промена у друштву и систему вредности, а потом и до реконструкције српске државности. Све је то утицало и на учестале промене у образовно васпитном систему, што се може најпоузданије запазити у програмима за први циклус основног образовања где су наставни садржаји о друштвеним вредностима и најзаступљенији. Зато се ово истраживање бави анализом програма на нивоу документа, па је у њему примењен аналитичко-дескриптивни метод како би се идентификовали и описали основни идеолошки циљеви и садржаји, а потом и утврдила њихова међусобна сагласност и кохерентност са владајућом идеолошком

* Овај чланак је резултат рада у оквиру научног пројекта Института за политичке студије у Београду Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије (Број пројекта: 179009).

концепцијом. Основно полазиште у овим разматрањима је да су актуелни наставни програми за први циклус основног образовања у Србији дефинисани у складу са неолибералном идеологијом и стратегијом развоја и да је то учињено кроз механизме селективног приступа културним вредностима, њихове евалуације и намећања друкчијег погледа на свет. Идеолошки чиниоци у овим наставним програмима се могу препознати кроз циљеве, задатке и наставне садржаје који се односе нарочито на: развој свести о државној и националној припадности; развој религијске свести и верске толеранције; и оспособљавање за живот у демократски уређеном друштву. Ова питања су комплементарно дефинисана у виду експлицитних или скривених идеолошких садржаја.

Кључне речи: идеологија, основно образовање, наставни програм, евроинтеграције, Србија.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У процесу основног образовања стичу се елементарна знања и вештине неопходне за живот и рад у друштву. Међутим, образовање није вредносно неутрално, јер је оно дефинисано у складу с начелима владајуће идеологије у виду експлицитних или скривених идеолошких садржаја. Идеолошки циљеви у образовању су обликовање пожељних политичких ставова код младих и њиховог понашања у складу са владајућим вредностима, као и изградња одређеног концепта политичке културе. То су запазили многи политички мислиоци, тако да је још Аристотел указивао да је „за свако државно уређење потребно [је] посебно васпитање“.¹⁾

Основно образовање у Србији је обавезно и траје осам година. Остварује се кроз два образовна циклуса. Први циклус од првог до четвртог разреда, који је организован кроз разредно-предметну наставу; и Други циклус од петог до осмог разреда кроз предметну наставу. Пажња у овом раду је усмерена на први циклус основног образовања, зато што су у почетку образовања наставни садржаји о друштвеним вредностима најзаступљенији и код деце се на тим сазнањима у раном узрасту формирају правила понашања и базични ставови о друштвеном идентитету и вредностима којима

1) Аристотел, *Politika*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1975, str. 202.

се придаје значај у њиховом социјалном окружењу. Та сазнања и особито идеолошки ставови који се стекну у детињству углавном остају до краја живота у њиховом понашању и културном обрасцу.

У борбама за преваленцију идеолошких утицаја у друштву образовање и васпитање су најосетљивија подручја, јер у њима владајуће класе и елите своју идеологију директно имплементирају, а оне које нису на власти, настоје да то остваре на различите начине. Идеолошки утицај на образовање и васпитање се врши кроз механизме селективног приступа културним вредностима, «приступ селективне традиције»,²⁾ њихове евалуације и наметања одговарајућег идеолошког погледа на свет. Такав утицај се непосредно одражава на образовно васпитне програме где се уграђују и обликују наставни садржаји и идеолошки погледи. Зато изгледа као да идеологије образовних програма изражавају «однос друштвене заједнице према образовању и дефинишу очекивања од образовања».³⁾

Актуелни наставни програми за први циклус основног образовања у Србији су донети у процесу друштвено-политичких промена започетих октобра 2000. године, у којима је осим смене владајућих елита и прерасподеле политичке моћи, дошло до промена у друштву и систему вредности, а потом и до реконструкције српске државности. Истовремено, дошло је до промене владајуће идеологије и одлучног преуређења државе на платформи неолибералне стратегије друштвеног развоја. Још на почетку ових промена (2001), започета је реформа образовања у складу са новим идеолошким начелима. То се одразило најпре на увођење у наставу нове идеологије „у чистом стању“,⁴⁾ кроз наставне предмете *Верска настава* и *Грађанско васпитање*, а нешто касније, уследиле су нормативне промене. Донети су нови закони, наставни планови и програми.⁵⁾ У њима је дошло до измене наставних циљева, задата-

2) Michael W. Apple, *Ideologija i kurikulum*, Fabrika knjiga, Beograd, 2012, стр. 187.

3) Živka Krnjaja, „Ideologije obrazovnih programa : šta očekujemo od obrazovanja, stanje i perspektive u Srbiji“, *Sociologija*, Vol. LVI, 3/2014, стр. 301.

4) Luj Altiser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, Karpis, Loznica, 2015, стр. 40.

5) Актуелни наставни планови и програми за први циклус основног образовања у Републици Србији утврђени су различитим правилницима, који су доношени и мењани у раздобљу од 2004. до 2016. године. Истовремено у овом периоду су извршене промене Закона о основама система образовања и васпитања (2009) и донет је нов Закон о основном образовању и васпитању (2013). Ови закони и ажурирани текстови наставних планова и програма доступни су на сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања Републике Србије: http://www.zuov.gov.rs/zakoni_osnovno_obrazovanje/, 27/04/2017.

ка и садржаја, који су „увијени у владајућу идеологију“.⁶⁾ У суштини, у процесу ових промена, у наставним програмима су избачени многи садржаји са тематиком Југославије и културно-уметничког стваралаштва у њој, нарочито теме које се тичу народно-ослободилачке борбе и послератног развоја. Истовремено, у образовне програме су унети религиозни и духовни садржаји, проширени наставни садржаји са тематиком српског средњег века и ослободилачких ратова Србије до стварања Југославије, превреднована су дела српских аутора, као и аутора припадника националних мањина и етничких заједница које живе у Србији. У идеолошком погледу, из образовних програма су избачени наставни садржаји југословенског и социјалистичког наслеђа, а унети су религиозни, духовни и садржаји неолибералне идеологије и културних образаца западних капиталистичких друштава.

Полазно становиште у овим разматрањима је да се идеолошки садржаји у програмима за први циклус основног образовања у Републици Србији могу препознати кроз зацртане циљеве и задатке који се односе на: развој свести о државној и националној припадности; развој религиозне свести и верске толеранције; и оспособљавање за живот у демократски уређеном друштву. Ова питања су веома комплементарно дефинисана у виду експлицитних или скривених идеолошких циљева и садржаја у складу са владајућом идеологијом неолибералне демократије.

У теоријско-методолошком приступу у овом истраживању је примењен конфликтни приступ, јер се њиме могу најбоље објаснити учестале промене у структури друштвених вредности у Србији, као и идеолошки утицаји, циљеви и садржаји у образовању.⁷⁾ Слично су поступали и други мислиоци, који су се бавили анализом односа између идеологије и образовања.⁸⁾

6) Luj Altiser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, nav. delo, str. 40.

7) У социолошким изучавањима образовања доминирају функционалистички и конфликтни теоријско методолошки приступи. За проучавање образовања у статичким друштвима, где се вредносни консензус минимално мењао и дуго опстао, прикладнији је функционалистички приступ. Међутим, у динамичним друштвима, какво је и српско, где су учестале промене у вредносном систему и образовању, ефикаснији је конфликтни. (Видети шире: Vander Zanden, *The Social Experience : An Introduction to Sociology*, McGraw-Hill, New York, 1990, p. 490; Jadranka Goja, „Tranzicijski problemi teorije obrazovanja: funkcionalna i konfliktna perspektiva“, *Sociologija sela*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, br. 36/1998, str. 91-99).

8) Pierre Bourdieu and Jean-Claude Passeron, *Reproduction in Education, Society and Culture*, Sage Publishing, London, 1977; Michael Haralambos, Martin Holborn, *Sociologija: teme i perspektive*, nav. delo; Jadranka Goja, „Tranzicijski problemi teorije obrazovanja: funkcionalna i konfliktna perspektiva“, nav. delo; Michael W. Apple, *Ideologija i kurikulum*, nav. delo; Luj Altiser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, nav. delo.

2. РАЗВОЈ СВЕСТИ О ДРЖАВНОЈ И НАЦИОНАЛНОЈ ПРИПАДНОСТИ

Идеолошки садржаји у развоју свести о државној и националној припадности се могу најпре препознати у општим циљевима образовања и васпитања, који су законски дефинисани: „формирање ставова, уверења и система вредности, развој личног и националног идентитета, развијање свести и осећања припадности држави Србији“.⁹⁾ Затим, у наставним програмима за први циклус основног образовања, као циљ се поставља „развијање свести о државној и националној припадности, неговање српске традиције и културе, као и традиције и културе националних мањина“.¹⁰⁾ У складу са овим циљевима су дефинисани задаци и наставни садржаји.

У задацима наставе *српског језика* се указује да је потребно „уознавање, развијање, чување и поштовање властитог националног и културног идентитета“, као и „развијање патриотизма и васпитавање у духу мира, културних односа и сарадње међу људима“.¹¹⁾ У том циљу, кроз садржај наставних програма у свим разредима, заступљена су дела српске књижевности, народне песме, бајке, приче и приповетке, где се кроз њихову селекцију могу препознати идеолошки садржаји који упућују непосредније на развој свести о државној и националној припадности.¹²⁾ То је нарочито препознатљиво у програмима за трећи и четврти разред.¹³⁾ У настави *српског као нематерњег језика*, која је предвиђена за ученике припаднике националних мањина и етничких заједница, потенцира се упознавање са српским језиком и српском културом, као и

9) Закон о основама система образовања и васпитања, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009, 52/2011, 55/2013, члан 4; и Закон о основном образовању и васпитању, *Службени гласник РС*, бр. 55/2013, члан 21.

10) Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 10/04, 20/04, 1/05, 3/06, 15/06, 2/08, 7/10, 3/11, 7/11, 1/13, 4/13, 5/14 и 11/14.

11) Исто

12) Углавном су то неке народне песме, приповетке, приче и бајке: *Божих штапом бата*, *Свети Сава и Баџи*; *Марко Краљевић и орао*; *Свети Сава, отац и син*; *Марко Краљевић и бег Костадин*, *Свети Сава и сељак без среће*, као и по неко савремено књижевно дело: Избор из *Антологије српске поезије за децу* који је приредио Д. Радовић, *Домовина се брани лепотом* Љ. Ршумовића и *Јуначка песма* М. Антића.

13) Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 1/05, 15/06, 2/08, 7/10, 3/11, 7/11, 1/13 и 11/14.

оспособљавање ученика за комуникацију и дружење са припадницима српског народа. Основни циљ наставе у овом предмету је: „да ученици продуктивно овладају српским језиком (...) да упознају елементе културе народа који говоре тим језиком и оспособе се за споразумевање, дружење и зближавање са припадницима већинског народа и других националности“.¹⁴⁾ Међу задацима на које се указује врло су релевантни они који се тичу социјализације ученика у средини у којој живе, као што су упознавање са културом српског народа и развијање интересовања и мотивације за учење српског језика како би стекли већу комуникативну компетенцију.

У интегрисаном наставном предмету *Свет око нас*, који се под тим називом учи у првом и другом разреду, а у трећем и четвртном он се назива *Природа и друштво*, као циљ његовог изучавања поставља се „да деца упознају себе, своје окружење и развију способности за одговоран живот у њему“.¹⁵⁾ Затим, указује се на развијање одговорног односа према културном наслеђу и чувању националног идентитета. У наставним програмима за све разреде се могу запазити тематске целине које логички и конзистентно упућују на развијање свести код деце о социјалном идентитету. У прва три разреда се указује на: непосредни амбијент где ученик живи, групације људи у окружењу, празнике и обичаје; насеље са околином; природно и друштвено окружење. А у четвртном разреду, кроз тематску целину *Моја домовина*, указује се на: основне карактеристике Србије, очување националног идентитета, прошлост српског народа и развој државе Србије, при чему се указује и на њене владаре „почев од Немањића па све до данас“.¹⁶⁾ Ова тематска целина је врло занимљива, јер се са домовином успоставља емоционални и когнитивни однос као просторној и историјској целини. То је методолошки и садржајно учињено примерено узрасту ученика четвртог разреда, јер „тек после 10. или 11. године појмови нације и домовине се кристализују, пошто дете исправно мисаоно синтетише односе дела и целине, општег и посебног“.¹⁷⁾

У настави *музичке културе* као један од основних циљева се истиче: „развијање осетљивости за музичке вредности, упозна-

14) Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања.

15) Исто.

16) Правилник о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 3/06, 15/06, 2/08, 3/11, 7/11, 1/13, 11/14.

17) Mirjana Vasović, *U predvorju politike*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 119.

вање уметничке традиције и културе свога и других народа¹⁸⁾ У садржају програма се указује на различите аспекте извођења, слушања и стварања музике, а потом се сугерише као пожељно повезивање музичких садржаја са другим наставним предметима и тематско повезивање музике са обичајима, завичајем и домовином. Препоручује се мноштво различитих композиција за слушање, певање и свирање. Међу њима је много и оних које су веома важне за развој свести о националној и државној припадности. То су у првом реду химне (*Државна химна*, *Светосавска химна* и *Школска химна*), које су заступљене у свим разредима, као и неке друге композиције патриотског и духовног карактера које заузимају врло значајно место у првом циклусу основног образовања.¹⁹⁾ А у дидактичко-методичким упутствима за реализацију овог програма указује се да наставу музичке културе „треба увек повезивати са музичким животом друштвене средине уз учествовање на такмичењима и музичким приредбама“.²⁰⁾

У наставном предмету *Народна традиција*, уводе се у наставу садржаји традиционалне културе, као један од начина да ученици стекну сазнања о народној традицији, јер, како се у програму указује, они тиме стичу свест о себи и свом месту у свету сличних и различитих, формирају представе о идентитету, континуитету, укорењености и сл. Концепција овог предмета посебан нагласак ставља на локалну народну традицију, а његов основни циљ је „остварити директно увођење ученика у активности ревитализације традиције кроз непосредно упознавање материјалне и духовне традицијске културе свог народа и народа у ужем и ширем окружењу“.²¹⁾ Задаци наставе се свode на усвајање знања о: *разлици између фолклорног и актуелног окружења*; и *годишњем циклусу*,

18) Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања.

19) Препоручене композиције за певање и слушање су: *Државна химна*, *Светосавска химна* и *Школска химна*; народне песме и игре међу којима су и оне религијског карактера: *Ој Мораво*, *С оне стране Дунава*, *На Божић*, *Божјића песма*, *Ој Бањаче*, *Бањаче* и *Помози нам Вишињи Боже*; композиције: *Домовина* Н. Вукомановић, *Моја се земља слобода зове* Б. Херман, *Српска национална песма* К. Станковић, *Балканска игра* бр. 2. М. Тајчевић, *Свјати мученици* М. Топаловић, *Марш на Дрину* С. Бинички, *II и IX руковет* С. Мокрањец, *Расткова одлука* С. Стефановић, *Српкиња* И. Бајић, *На Светог Саву* Б. Станчић, *Херувимска песма* Н. Србин. А за рад хора препоручују се: поменуте химне; композиције: *Под оном, под оном* и *Песме старог ратника* З. Вауда, *Моја се земља слобода зове* Б. Херман, *Здраво војско* М. Илић Бели, *На Светог Саву* Б. Станчић, као и *Светосавска химна* - запис П. Крстића и *Боже правде* Д. Јенко.

20) Правилник о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања.

21) Исто.

кроз познавање основних разлика између градског и сеоског начина живота, сезонских радова, основних и општих празника, као и обичајно-обредних радњи везаних за те радове и празнике. *На сличан начин је дефинисан и наставни предмет Матерњи језик са елементима националне културе који је намењен припадницима националних мањина и етничких заједница које живе у Србији. Садржаји наставног програма за ове језике урађени су по јединственој методологији, где се изучавају: језик, књижевност, култура изражавања, историја и други елементи националне културе.*

3. РАЗВОЈ РЕЛИГИОЗНЕ СВЕСТИ И ОСПОСОБЉАВАЊЕ ЗА ВЕРСКУ ТОЛЕРАНЦИЈУ

Идеолошки садржаји кроз процес стицања знања о религији, развоју религиозне свести и оспособљавању за верску толеранцију могу се, такође, запазити у општим циљевима образовања и васпитања, који су законски прописани. Ту се указује на „развој и поштовање расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрасне равноправности, толеранције и уважавање различитости“.²²⁾ Такође и у наставним програмима, као један од циљева је истакнуто: „развијање код деце и ученика радозналости и отворености за културе традиционалних цркава и верских заједница, као и етничке и верске толеранције“.²³⁾ Ставови о верској толеранцији су разрађени у виду конкретних задатака и садржаја у наставном предмету *Верска настава*, која се организује и изводи за традиционалне цркве и верске заједнице у Србији.²⁴⁾ Из овога се може запазити да је настава верског васпитања у Србији организована по конфесионалном моделу, где је образовање усмерено на одређену религију, преношење и усвајање њених ставова и погледа на свет.²⁵⁾ У том контексту, веома је релевантан циљ верске наставе

22) Закон о основама система образовања и васпитања, члан 4; и Закон о основном образовању и васпитању, члан 21.

23) Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања.

24) То су: Православни катихизис (веронаука), Исламска вјеронаука (Илмудин), Католички вјеронаук, Евангелистичко-лутерански вјеронаук Словачке евангелистичке цркве А.В., Верско васпитање Реформатске хришћанске цркве, Веронаука Евангелистичке хришћанске цркве и Веронаука-Јудаизам.

25) У европској пракси верског образовања су позната два основна модела: конфесионални и неконфесионални. Конфесионално образовање је усмерено на одређену религију и преношење њених религијских ставова. Неконфесионално образовање је усмерено на проучавање религија, њихових веровања, вредности и пракси изван њих самих, при чему се подстиче стварање властитих религијских ставова. Модел верског образовања

који упућује: „да се ученицима пружи целовит религијски поглед на свет и живот и да им се омогући слободно усвајање духовних и животних вредности Цркве или заједнице којој историјски припадају“.²⁶⁾ Упознавање ученика са вером и духовним искуствима треба, како се у програмима указује, остваривати у отвореном и толерантном дијалогу, уз уважавање других религијских искустава и филозофских погледа, научних сазнања, позитивних искустава и достигнућа човечанства. Наставни програми су за све традиционалне цркве и верске заједнице методолошки дефинисани на сличан начин, а наставни садржаји у складу са одређеним религијским учењима. У задацима верске наставе, указује се да она треба код ученика да: развија свест о заједници са Богом и са људима као ближњима; развија способност за постављање питања о целини и коначном смислу човека и света, људској слободи, животу у заједници, феномену смрти, односу са природом, сопственој одговорности, као и о одговорности за друге; развија тежњу ка одговорном обликовању заједничког живота са другим људима, народима, верским заједницама и културама другачијим од сопствене; изграде способност за дубље разумевање и вредновање културе и цивилизације у којој живе; „изграде свест и уверење да свет и живот имају друкчији смисао, као и способност за разумевање и преиспитивање сопственог односа према Богу, људима и природи“.²⁷⁾ Након ових начелних ставова, циљеви, задаци и садржаји наставе за сваку традиционалну цркву и верску заједницу су засебно дефинисани. Овом приликом, ради илустрације, указује се на верску наставу *православног катихизиса*.

У општим циљевима наставе православног катихизиса указује се како она треба ученицима да „пружи целовит православни поглед на свет и живот“ и да „хришћанско виђење обухвата сва позитивна искуства људи, без обзира на њихову националну припадност и верско образовање“.²⁸⁾ У садржају програма за први разред

најчешће зависи од религијске структуре друштва. Верско образовање је присутно у већини европских образовних курикулума, при чему се најчешће ради о комбинацији ова два модела. Такође, постоји и пракса искључења религијског образовања из државних школа, као што је то на пример у Француској. (Видети шире: Zarrin T. Caldwell [ed.], *Religious Education in Schools: Ideas and Experiences From around the World*, International Association for Religious Freedom, Oxford, 2001. Internet: <https://iarf.net/wp-content/uploads/2013/02/Religious-Education-in-Schools.pdf>, 03/05/2017).

26) Наставни програм образовања и васпитања за први и други разред основног образовања и васпитања.

27) Исто.

28) Исто.

углавном су обухваћене теме о човеку, као бићу заједнице, Богу, Цркви и Литургији, а у другом разреду о Литургији и православној иконографији. Затим се препоручује и одговарајућа литература за ове теме, где се указује на епску поезију, са посебним освртом на песме о Косовском боју, што је комплементарно са наставним садржајима из српског језика и музичке културе. У трећем и четвртном разреду пажња се посвећује религијском виђењу постанка света и човека у њему, па се у начину објашњавања ових тема упућује на описе у Старом Завету, где се говори о постанку света Божјом вољом. Таква објашњења сугеришу се наставницима и ставља им се у задатак да их пренесу ученицима. Нарочито се указује да је циљ верске наставе да ученици стекну знања о томе да постојање света има свој циљ, који се разуме као „литургијска заједница: јединство свих створених бића међу собом и на крају с Богом, преко Богочовека Исуса Христа“.²⁹⁾ Из тога проистиче да су задаци православног катихизиса да ученик: изгради свест о томе да Бог општи са светом кроз човека Христа; запази да у Цркви нико не може да постоји сам за себе, без заједнице са свима; стекне појам о бићу као заједници; и схвати да су извори сваког греха егоизам и индивидуализам. У контексту ових наставних садржаја, наставницима се сугерише да увек уочи неког религијског празника упознају ученике са историјом настанка тог празника и садржином догађаја који се слави, при чему нарочиту пажњу треба да посвете Србима светитељима и да ученике „упознају и с личностима светитеља које славе као Крсну славу“.³⁰⁾

4. ОСПОСОБЉАВАЊЕ ЗА ЖИВОТ У ДЕМОКРАТСКИ УРЕЂЕНОМ ДРУШТВУ

У корпусу наставних садржаја који су намењени оспособљавању за живот у демократски уређеном друштву најпрепознатљивији су идеолошки циљеви и задаци. И они су законски прописани, где се експлицитно указује на: „развијање способности за улогу одговорног грађанина, за живот у демократски уређеном и хуманом друштву заснованом на поштовању људских и грађанских права“; затим, „права на различитост и бризи за друге, као и ос-

29) Правилник о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања.

30) Исто.

новних вредности правде, истине, слободе, поштења и личне одговорности, развијање мултикултурализма, поштовање и очување националне и светске културне баштине“.³¹⁾ У циљевима и задацима наставних програма ова одређења су још експлицитније изражена: „усвајање, разумевање и развој основних социјалних и моралних вредности демократски уређеног, хуманог и толерантног друштва“; као и „поштовање права деце, људских и грађанских права и основних слобода и развијање способности за живот у демократски уређеном друштву“.³²⁾ Дакле, ови циљеви су усмерени ка стицању знања о функционисању и пројекцијама друштвеног система; прихватању владајућег система идеолошких вредности, а потом и активном учешћу у различитим друштвеним процесима.³³⁾ С друге стране, може се запазити да су ови циљеви веома коресподентни са препорукама Савета Европе, где се у погледу грађанског васпитања посебна пажња усмерава на: а) развој знања о друштву, друштвеној и политичкој улози грађанина, људским правима и слободама, као и њиховој заштити, толеранцији, начинима мирног решавања конфликта и другим вредностима грађанског друштва; б) развијање осећаја припадања и посвећености демократском друштву; и в) развијање свести о заједничким основним вредностима.³⁴⁾

Наставни садржаји о оспособљавању за живот у демократски уређеном друштву су дефинисани најнепосредније, „у чистом стању“, у предмету *Грађанско васпитање*, који је концепцијски и садржајно профилисан тако да се кроз њега врши политичко образовање које је «неужно за демократију и [да је] зависно од модела демократије».³⁵⁾ Уједно, према циљевима и садржајима овог наставног предмета, може запазити да се ради о неолибералном

31) Закон о основама система образовања и васпитања, члан 4; и Закон о основном образовању и васпитању, члан 21.

32) Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања.

33) Видети шире: Јован Базић, *Друштвени аспекти образовања*, Институт за политичке студије, Београд; Учитељски факултет, Лепосавић, 2012, стр. 17-33; Berto Šalaj, „Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država“, *Politička misao*, Zagreb, XXXIX 3/2002, 127-144; Boriša Aprcović, „Uloga političkog obrazovanja u procesu demokratizacije“, *Religija i tolerancija*, Vol. XIV 25/2016, 103-122.

34) Савет Европе, *Образовање за демократију и грађанско друштво 2001-2004 - Препоруке*, GIV/EDU/CIT, Стразбур, 2002, 38.

35) Vladimir Vujčić, „Političko obrazovanje i modeli demokracije“, *Politička misao*, Zagreb, XLII 2/2005, str. 55.

моделу демократије.³⁶⁾ Затим, ова врста политичких садржаја изражена је и у другим наставним предметима. У наставном предмету *Грађанско васпитање* основна пажња у првом разреду се посвећује: адаптацији деце на школску средину и подстицање социјалне интеграције. На сличан начин је дефинисан и садржај програма за други и трећи разред, где се многе теме из ранијих разреда понављају и проширују у духу неолибералне политичке културе. Међутим, у трећем разреду су видљивија идеолошка обељежа. Овде се пажња посвећује: уважавању различитости и особености; превазилажењу стереотипа везаних за пол, узраст, изглед, понашање и порекло; пријатељству и моралним дилемама у вези са њим; односу појединца и заједнице; правилима која регулишу живот у заједници; заштити од насиља и ненасилном решавању сукоба; и развијању моралног расуђивања. Посебну пажњу заслужује тема која се бави питањима односа појединца и заједнице, као и правила која регулишу живот у заједници. Ту се од ученика очекује да стекну сазнања о својим правима и развију свест о демократском понашању, одлучивању у разреду и доношењу одлука на нивоу одељења, као и планирању и извођењу акције.³⁷⁾ У четвртом разреду се уносе још препознатљивији идеолошки садржаји. То је нарочито видљиво из две групе задатака који се постављају ученицима и наставницима. Прва, то су задаци који се односе на разумевање и усвајање појмова о: дечијим и људским правима и слободама, идентитету, друштвеној одговорности, различитости култура, једнакости, праву и правди, миру, сигурности и стабилности. А друга група задатака, односи се на ставове и вредности, као што су: приврженост демократским начелима и поступцима, мирољубивом и конструктивном решавању проблема, спремност на заступање и заштиту својих и туђих права, спремност на преузимање јавне одговорности за своје поступке, заинтересованост за свет око себе и отвореност према разликама, спремност на сасећање са другима и помоћ онима који су у невољи, спремност

36) Неолиберални модел демократије или, како Славен Равлић указује, „конзервативни либерализам“, је постао водећа струја у опозицији комунизму 80-их година XX века, јер се супротстављао идеји социјалне државе и државном интервенционизму у друштву. Нешто касније, неолиберализам је убрзао транзицијске и глобализацијске процесе и постао доминантна идеологија. Видети шире: Slaven Ravlić, *Suvremene političke ideologije*, Politička kultura, Zagreb, 2003.

37) Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања.

на супротстављање предрасудама, дискриминацији и неправди на свим нивоима.³⁸⁾ Многе теме којима се у грађанском васпитању придаје значај, познате су из Конвенције о правима детета (1989).³⁹⁾

Од значаја за оспособљавање деце за живот у демократски уређеном друштву су и комплементарни наставни садржаји из других предмета. У интегрисаном наставном предмету *Свет око нас*, односно *Природа и друштво*, указује се да је основна сврха његовог изучавања, између осталог, да „деца упознају себе, своје окружење и развију способности за одговоран живот у њему“.⁴⁰⁾ У програму за први и други разред су изложена питања која су релевантна за социјализацију деце и њихову самоспознају као друштвених бића; у *трећем разреду су заступљене теме о друштву, дечијим правима и правилима понашања у групи*.⁴¹⁾ А, у програму за четврти разред су заступљене тематске целине које се односе на оспособљавање за живот у демократском друштву. То су: упознавање ученика са правилима која регулишу узајамна права и обавезе државе и грађана; развијање толеранције и свести о припадности мултиетничком, мултикултуралном и мултиконфесионалном свету; упознавање са међународним програмима и конвенцијама (*Ми смо деца једног Света, Радост Европе, Конвенција о правима детета*), као и међународним организацијама које се баве децом (ОУН, УНИЦЕФ, УНЕСКО, Савет Европе).⁴²⁾ Осим тога, овде се указује да је потребно да се деца подстичу да испољавају своје мишљење, истичу га и виде себе у заједници; као и да примена наученог подстиче даљи развој детета, доприноси стварању одговорног односа према себи и свету који га окружује и омогућује му успешну интеграцију. Затим, и у настави ликовне културе се истиче, да је њен циљ, између осталих, „да се подстиче и развија учениково стваралачко мишљење и деловање у складу са демократским опредељењем друштва и карактером овог наставног предмета“.⁴³⁾ Да

38) Правилник о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања.

39) Видети: *Савет Европе, Демократија и људска права : Повеља о образовању за демократско грађанство и образовању за људска права*, Дирекција за комуникације, Стразбур, 2015, стр. 7.

40) Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања.

41) Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања.

42) Правилник о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања.

43) Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања.

би се овај као и други наставни циљеви реализовали, указује се на нужност корелације различитих наставних садржаја и методичких приступа. Такође и у настави музичке културе постоје различити наставни садржаји који упућују на оспособљавање деце за живот у демократски уређеном друштву. То се нарочито односи на упућивање ученика на музичка дела аутора класичне и популарне музике космополитског карактера, при чему особито место заузима Бетовенова *Ода радости*, која је прихваћена као химна Европске уније. Затим, ту су заступљени и садржаји наставе *страног језика*, где се указује да „кроз наставу страних језика ученик (...) стиче свест о значају сопственог језика и културе у контакту са другим језицима и културама“.⁴⁴⁾ Циљеви и стандарди за све језике и разреде у првом циклусу примарног образовања су универзални. Осим учења језика, кроз њихове наставне садржаје, деца уче основне елементе културе народа који говоре тим језицима и, ако се има у виду да су то претежно језици консолидованих демократских друштава, онда је сасвим очигледно да њихови културни обрасци чине саставни део културе која се преноси ученицима.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Из анализе актуелних наставних програма за први циклус основног образовања у Србији се може закључити да су они у суштини дефинисани у складу са неолибералном идеологијом и стратегијом развоја, проевропским вредностима и утицајима релевантних међународних асоцијација. Зато су у њима препознатљиви утицаји политике унификације националних образовних система, која је све израженија у пројекцијама и политици Европске уније.⁴⁵⁾ Идеолошки садржаји у овим наставним програмима су уграђени кроз механизме селективног приступа традицији, културним вредностима и њихове евалуације, као и наметања друкчијег погледа на свет, у циљу стварања нове политичке културе. Они се препознају кроз зацртане циљеве и задатке који се односе нарочито на: развој свести о државној и

44) Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања.

45) Jovan Bazić, Mirjana Knežević, „Knowledge in EU Development Strategies“ in R. Dimitrovski (ed.) Eleven International Scientific Conference „Knowledge in practice“, *Knowledge*, Institute of knowledge management, Skopje, Macedonia, Vol. 15, 1, 2016, 83-88.

националној припадности; развој религиозне свести и верске толеранције; и оспособљавање за живот у демократски уређеном друштву.

Наставни садржаји о развоју националне свести су редуковани на етничка обележја, а о патриотизму су изражени у виду настојања да развијају позитивног односа према домовини и емоционалне повезаности са властитом државом и нацијом. С друге стране, овде су уједно заступљени и наставни садржаји који релативизирају државу и нацију што може створити конфузију и утицати на слабљење политичке кохезије у друштву и политичке лојалности према држави, а у крајњем исходу то може утицати на снагу и чврстину државе. Верска настава је организована по конфесионалном моделу за традиционалне цркве и верске заједнице у Србији, што је, посматрано са идеално-типских позиција, у супротности са неутралним демократским начином организовања религијског образовања. Међутим, у питању је ипак идеолошки консензус, јер је поље сусрета религиозног и неолибералног у Србији у почетку била заједничка борба против социјалистичког и југословенског наслеђа, а потом и реконструкција идеолошких садржаја који се тичу културног, етничког и државног идентитета српског друштва. Слични процеси су се догађали и у другим транзиционим друштвима у Европи. Такође, верска настава по конфесионалном моделу је заступљена и у многим европским демократским друштвима, па зато овај модел изгледа као комплементаран са циљевима савременог плуралистичког друштва. У суштини, овде се ради о томе да верска настава пружа сазнања која се тичу одређеног вредносног система који у суштини има универзални карактер, јер превазилази националне, државне, географске и временске оквири, јер су религије «целовити системи и имају (...) своје погледе на све сегменте друштвеног живота па и на политику».⁴⁶⁾ Зато неолиберализам и религија имају заједничке спољне идеолошке карактеристике и циљеве који су сводљиви на релативизацију државе и нације, теже ка наднационалном доминацијом и постају коресподентне са савременим глобализацијским процесима.

Осим експлицитних идеолошких садржаја политичке и религијске природе у наставним програмима се могу запазити и

46) Милољуб Јевтић, „Мултикултурно друштво и религија“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, Vol. 33, 3/2011, стр. 262.

скривени идеолошки садржаји који су интенционално дефинисани тако да усмере децу ка вештинама и радним навикама које су потребне у савременом друштву глобалне и неолибералне економије. То је препознатљиво у наставним предметима *Од играчке до рачунара* и *Рука у тесту-откривање света*, као и у неким другим предметима. Ови предмети и наставни садржаји су профилисани у складу са идеологијом друштвене ефикасности, познатој као «позитивистички идеал».⁴⁷⁾

Идеолошки садржаји у наставним програмима, а потом кроз наставу, утичу на формирање вредносних, а нарочито идејних и политичких ставова код ученика. То је посебно осетљиво у почетку примарног образовања где су наставни садржаји о друштвеним вредностима најзаступљенији и где се код деце на тим сазнањима формирају правила понашања и базични ставови о свом друштвеном идентитету и вредностима којима се придаје значај у њиховом социјалном окружењу. Та сазнања и особито ставови који се стекну у детињству углавном остају до краја живота у њиховом понашању и културном обрасцу.

ЛИТЕРАТУРА

- Базић Јован, *Друштвени аспекти образовања*, Институт за политичке студије, Београд; Учитељски факултет у Призрену-Лепосавић, Лепосавић, 2012.
- Закон о основама система образовања и васпитања, *Службени гласник РС*, бр. 72/09, 52/11, 55/13, 35/15 и 68/15.
- Закон о основном образовању и васпитању, *Службени гласник РС*, бр. 55/13.
- Јевтић Мирољуб, „Мултикултурно друштво и религија“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, Vol. 33, 3/2011, 245-265.
- Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 10/04, 20/04, 1/05, 3/06, 15/06, 2/08, 7/10, 3/11, 7/11, 1/13, 4/13, 5/14 и 11/14.
- Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 1/05, 15/06, 2/08, 7/10, 3/11, 7/11, 1/13 и 11/14.

47) Michael W. Apple, *Ideologija i kurikulum*, nav. delo, str. 207.

- Правилник о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 3/06, 15/06, 2/08, 3/11, 7/11, 1/13, 11/14.
- Савет Европе, *Демократија и људска права : Повеља о образовању за демократско грађанство и образовању за људска права*, Дирекција за комуникације, Стразбур, 2015.
- Савет Европе, *Образовање за демократију и грађанско друштво 2001-2004 - Препоруке*, GIV/EDU/CIT, Стразбур, 2002, 38.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.
- Altiser Luj, *Ideologija i državni ideološki aparati*, Karpos, Loznica, 2015.
- Apple W. Michael, *Ideologija i kurikulum*, Fabrika knjiga, Beograd, 2012.
- Aprcović Boriša, „Uloga političkog obrazovanja u procesu demokratizacije“, *Religija i tolerancija*, Vol. XIV, 25/2016, 103-122.
- Aristotel, *Politika*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1975.
- Bazić Jovan, Knežević Mirjana, „Knowledge in EU Development Strategies“ in R. Dimitrovski (ed.) Eleven International Scientific Conference «Knowledge in practice», *Knowledge*, Institute of knowledge management, Skopje, Macedonia, Vol. 15.1, 2016, 83-88.
- Bourdieu Pierre, Passeron Jean-Claude, *Reproduction in Education, Society and Culture*, Sage Publishing, London, 1977.
- Caldwell T. Zarrin (ed.), *Religious Education in Schools: Ideas and Experiences From around the World*, International Association for Religious Freedom, Oxford, 2001. Internet: <https://iarf.net/wp-content/uploads/2013/02/Religious-Education-in-Schools.pdf>, 03/05/2017.
- European Commission, *Citizenship Education in Europe*, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, Brussels, 2012.
- Goja Jadranka, „Tranzicijski problemi teorije obrazovanja: funkcionalna i konfliktna perspektiva“, *Sociologija sela*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, br. 36/1998, 89-102.
- Krnjaja Živka, „Ideologije obrazovnih programa: šta očekujemo od obrazovanja, stanje i perspektive u Srbiji“, *Sociologija*, Vol. LVI, 3/2014, 286-303.
- Ravlić Slaven, *Suvremene političke ideologije*, Politička kultura, Zagreb, 2003.
- Šalaj Berto, „Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država“, *Politička misao*, Zagreb, XXXIX (3)/2002, 127-144.
- Vasović Mirjana, *U predvorju politike*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2007.
- Vujčić Vladimir, „Političko obrazovanje i modeli demokratije“, *Politička misao*, Zagreb, XLII 2/2005, 55-75.
- Zanden Vander, *The Social Experience: An Introduction to Sociology*, McGraw-Hill, New York, 1990.

Jovan Bazic, Bojana Sekulic

IDEOLOGICAL OBJECTIVES AND CONTENT IN PROGRAMS FOR THE FIRST CYCLE OF BASIC EDUCATION IN SERBIA

Resume

The current curriculum for the first cycle of basic education in the Republic of Serbia is adopted in the process of socio-political changes initiated in October 2000. In this process, there has been a shift of power elites, redistribution of political power, changes in society and value system, and then to the reconstruction of Serbian statehood. In fact, there was a change of the ruling ideology and reorganization of the state on the platform of neoliberal principles and practice of consolidated democracies. All this influenced the changes in pedagogical system, which most affected the educational curricula in primary education. At the beginning of these changes started the reform of education in line with the new ideological principles by introducing the teaching subject Religious and Civil Education. Something later, followed the regulatory changes in education, adopt new laws, curricula, and in them are defined new goals, tasks and teaching facilities in accordance with the new ideological principles. The reformed teaching programs of first cycle of basic education in Serbia are, in essence, ideologically profiled in accordance with the neoliberal ideology and strategy of development, pro-European values and the influence of relevant international associations. This is done through the mechanism of selective access to historical and cultural values and their evaluation as well as the imposition of a different view of the world, in order to create the final culture of the new policy. Therefore, these programs are recognizable influences policy of unification of national education system, which is more pronounced in the projections and policy of the European Union.

In fact, in the process of these changes many activities in the curriculum, on the theme of Yugoslavia and the cultural and artistic creativity in it, were thrown out, especially

topics related to national-liberation struggle and post-war development. At the same time, religious and spiritual activities have been listed; teaching programs on the theme of medieval Serbian and Serbian liberation wars until the creation of Yugoslavia are expanded, the work of Serbian authors and authors of national minorities and ethnic communities living in Serbia have been revalued. In ideological terms, all the teaching facilities of the Yugoslav and socialist heritage are thrown from educational programs, and the religious, spiritual and facilities neoliberal ideologies and cultural patterns of Western capitalist societies are introduced.

The curriculum for the first cycle of basic education ideological objectives and activities can be identified in thematic units and ideas relating to the development of awareness of national and ethnic affiliation; development of religious consciousness and religious tolerance; and training for life in democratically organized society. This is especially pronounced in the teaching subjects: Civic Education, Religious Education, The world around us, Nature and Society, Serbian language and Music Education. Teaching material in these cases is very complementary, so it expresses the combination of knowledge of traditional and religious values, national and state identity, democratic and pluralistic society. Curriculums on development of national consciousness are reduced to ethnic characteristics and attitudes about patriotism are molded in the form of expressing a positive attitude towards the country and emotional connection to their own nation and the state of Serbia. On the other hand, there are also represented the teaching facilities that relativize the state and nation which can influence the weakening of political cohesion in society and political loyalty to the state, and ultimately it can affect the strength and solidity of the country, as well as other forms of loyalty. From this, one can get the impression that such teaching facilities are, ultimately, incoherent with the general goals of education and the dominant ideological system, which applies in particular to the contradiction of educational concepts of religious education and civic education. Religious education is organized according to the confessional model of traditional churches and religious communities in Serbia, which is viewed

from ideal-typical items, as opposed to non-confessional, that is neutral and democratic, way of organizing religious education. However, it is still an ideological consensus, since the field of religious meetings and neoliberal was initially a joint struggle against the socialist and Yugoslav succession, and then the reconstruction of the ideological content concerning the cultural, ethnic and national identity of the Serbian society. Similar processes were taking place in other transitional societies in Europe. Also, in many European democracies, religious education is organized by confessional model. Essentially, confessional religious teaching in ideological terms is complementary with the objectives of the modern globalized society, because it provides knowledge and influences the formation of beliefs concerning a certain value system which essentially have a universal character, because it exceeds national, geographical and time frames. Therefore, neo-liberalism and religion have a common foreign ideological characteristics and objectives that relativize the state and nation, aspiring to supranational domination and become a correspondent with the contemporary globalization processes.

Except for the explicit ideological content of political and religious nature of the curricula you can also observe and hidden ideological contents that are intentionally defined to direct children to the skills and work habits that are required in modern society and the global neo-liberal economics. It is known in educational teaching subjects „From a toy to a computer“ and „A hand in place-revealing of the world“, as well as in some other teaching subjects. These objects and other teaching facilities are profiled in accordance with ideology of pragmatism and social efficiency.

Ideological objectives and content of the curriculum, and then through classes, influence the formation of valuable, especially ideological and political attitudes in students. This is particularly sensitive in the beginning of primary education where the teaching programs of social values are the most common and where, in children, the basic rules of behavior and attitudes about social identity and values are formed on these findings, which attaches importance to their social environment. This knowledge and especially the attitudes of national identity that are gained

in childhood tend to remain until the end of life in their behavioral and cultural pattern.

Keywords: ideology, basic education, curriculum, European integration, Serbia.

Овај рад је примљен 22. маја 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. јуна 2017. године.